

U **ABC** ti'
Ib'enk'ul
Tokich Puaaj

Pich'unaal

Xaool Tuul Aq'on

Jonathan Menkos Zeissig – Director ejecutivo, Icefi

Pich'un u ka'paj aq'one'

Ricardo Barrientos – Chusul Vi'puaaj Pap, Icefi

Carlos Melgar Peña – Ch'otinaal, Icefi

B'itol Tz'ib'antez

Mónica Juárez Balcárcel– B'ooq'olin talpik'el, Icefi

B'itol talaj Vatzib'al

Pablo Piloña

B'ooq'ol llo'ivi' Aq'on

Débora Alvarado Franco – B'ooq'ol Nimla Jejleb'al , Icefi

Chusb'al Vi' O'va'l Tenam Vi'b'enk'u'l Puaaj (Icefi)

7ª. avenida 5-45 zona 4. Edificio XPO1, oficina 505 y 506

Ix'im Tx'ava' vi' O'va'l Nimla Tenam

PBX: (502) 2506-6363

ISBN: 978-9929-674-52-3

Nab'e tz'aj tz'ib', nab'e ik' rech kaxelan junab' 2018

Ukab' tz'aj tz'b', ujulaj ik' rech kaxelan junab' de 2019

Toxvu itzobj'eb'al tz'ib'al u'uj tu toxvu ich" tu 2021

Lochol Tetz Aq'on

Suecia
Sverige

Save the Children

A' u Nimla Chusb'alib'e' tu O'va'l Tenam Vi'b'enk'u'l Puaaj (Icefi). U tokeb'ale' Txakle'l Uma'l Uxhchil Sti', dlcefi, Ye' kuxh tokeb'al u Chusb'alib'e' ab'il la eq'on Ivi', joltu Lochonaal ve' k'ujlukan.

Kam kuxh uma'j Nimaj U'uj va' Tz'ib'ali, techanal at maj tu'uj ti' xe'teb'al tu Icefi, a' la q'axsal kat tu info@icefi.org. La uchi va' tikat kuxh la pich'ul kat tuuleb'al u U'uje' uva' tu: www.icefi.org.

Tu Icefi Kam kuxh unb'oo techabal la ilpi suuchil, moj at umaj ayol la uchi va' la aale' B'a'n oole' tu info@icefi.org.

TIJTZIL

Tokeb'al	4
¿Kam u ljejb'al qatine'?	5
¿Kam tokeb'al i u b'enk'ul tokich puaaj'?	6
¿Kam tokeb'al titz'ab'al itxa'k u puaaje'?	10
¿Kam vib'amb'e'n u puaaje' xo'l qatine'?	12
¿Kam vitzaeeb'al u puaaje xo'l qatine'?	15
¿Kam u tx'oj ve' ijamal sqa'n?	20
¿Kam u ijikb'al itx'akb'al tokich puaaj?	23
¿Kam locho'm nib'an ijejb'al tokich puaaje' ti' vicha'xal u qatine'?	29
¿Ab'il nimox itzi'an vib'ekb'al tokich puaaje'?	32
¿Kam tokeb'al vitzaq'b'e'm tokich puaaje'?	37

TOKEB'AL

¿Kam tokeb'al ljejb'al u qatine' q'ii? ¿Ootzimal a'n vitza'lil vatichajile'? At uxhchil kat itz'an va' itxumb'al kuxh unq'a ilol isuuchil puaaje' uvee', as qetzat kuxhe' ta' sukuvatzej. Sta'nkoje' va, u ABC ib'ek'il tokich puaaje' nital isuuchil ti jikil sqej.

Tu Nimla Jjeleb'al Chusb'alib'e'tu o'va'lunq'a Nimla Tename' chusu'm i b'ekb'al puaaj, nikunimaj va' vatzuloj kuxh qilat isuuchil sukuvatzej ti' vixe'al vib'a'nile'. Sta'nkoje' va' nimox kuyak'insab'en itxumb'al unq'a uxchile' tuk' unq'a iq'esale' va' xeool qatine' ti' unq'a tokeb'al txumb'al ib'enk'ul tojtzil puaaj, aq'al uva' vilochb'ale' ti' umaj b'a'nla txumb'al, la lab'en iyak'insa uma'j kam ti' unq'a itoj tziile'.

La kutx'eb'k'ula va' u taq'omb'ale', a'e' la yak'insan vilochb'al u tename' sukukajayil ti tel vitoj ib'enk'ul tokich tojtzil puaaje'.

¿Kam u Jejb'al Qatine'?

Sa'b'elib' kuxhe' suvatzaj u Jejb'al qatine'—va' nuk'elaj qib' sukuxo'laj, vatz ib'ek'il, va' chaansamal ti' chas qatine'—, uma'l u b'ek'b'al va' eq'omal sq'a'n ti' kuxo'nsat qib' tu vijejb'al qatine', va' k'ujlukan as tzi'amalkan, tu tuuleb'al viq'isaj, uma'l u tenam, va' txaklukan ti' u jikb'al tzii.

Kajva'l tokeb'al vijejb'al u eela vatz qatine', va' tzi'amalkan:

1. Tu chit ijkila txeechile' kat txaapik-kan unq'a ijlenaale' b'ooq'olin qetz
2. A' unq'a b'ekb'ale' la mox ixo'va unq'a b'ooq'ole'(ye'xhib'il la ipaasa tzii ti' u b'ek'b'ale')
3. La mox nimal unq'a tetz jejb'al tatin u tename'
4. Tan at itxumb'al uxchil sti', va' kam nik'ajb'en ti' umaj aq'on

U taq'omb'al unq'a Nimla Jelleb'ale', a'e' vitxakonsa'm vib'a'nile ti' u Jejb'al qatine', va' la kuxo'ni isuuchil u qatine', sukuvatvaj, ti' kupuaaj, chib'isa'm qatine' sukuxo'laj. Sta'nkoje' va' u Nimla Jejb'al Qatine' ataj txumb'al tztzi' ti' tilat isuuchil unq'a kuxo'nsa'me' aq'al la kuq'axi kupal vatz meeb'a'l tuk' u ye'xonsalibe' sukuvatvaj.

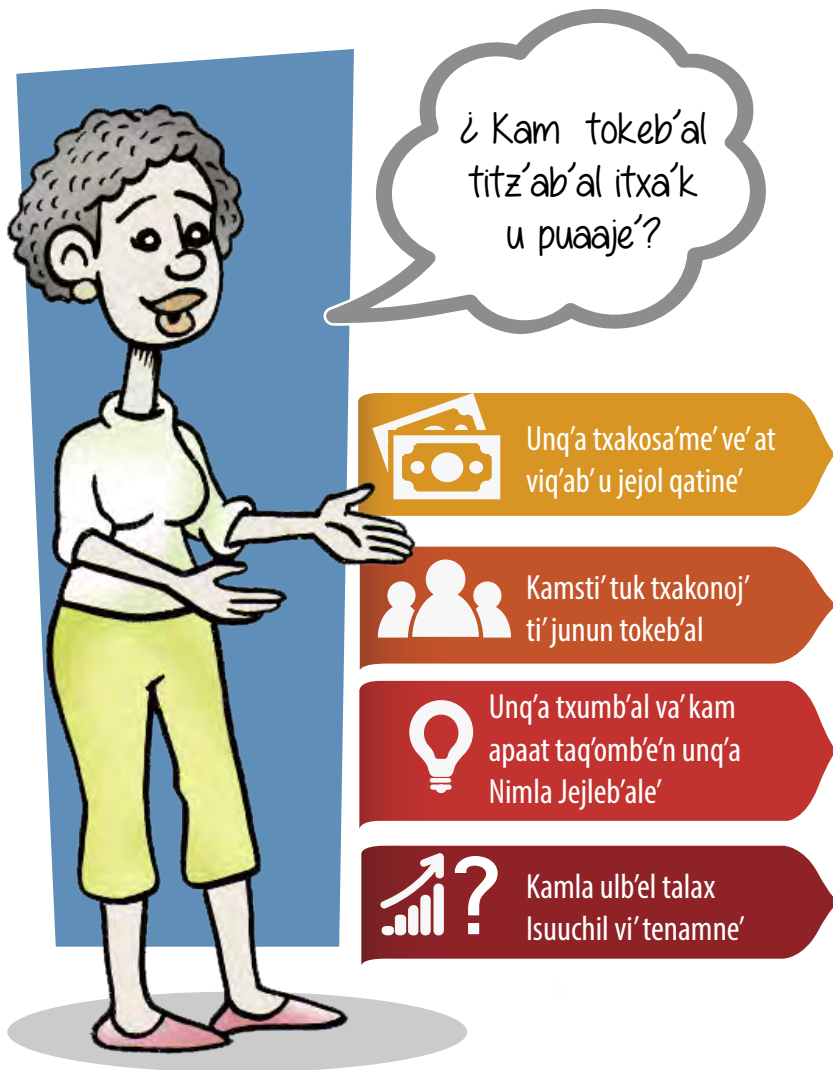

ikam u benk'u'l tokich puaaje'?

A'e' uma'l aq'omb'al va' tzi'amalkan vatz u Jeb'al qatine' va' la b'anon b'an ti' titz'leb'al unq'a uxhchile, ti' ich'ii chas tatin imeeb'a'le', ti' lochb'al moj ixekb'al tilchi isuuchil u eelachiil vatz'e'. U Jeb'leb'al B'enk'u'l tokich puaaje' a' nik'ajb'en va' jatva'l txakomsa'm puaaj la txakon kuvatzaj.

Aal chit b'ane' u vatz tx'ava'il jeb'leb'al qatine', k'ujle'l sti' va' tokich u txakonsab' puaaje' lik'ajb'en, va' kam nisavit sti' ich'ieeb'al u qatine', vilochb'al u eelachil kuvatz'e', la litalb'en isuuchil va' kam unq'a vee' nikusab'ela tuk' unq'a cheesa'me' ve nitxakone' ti' kuch'ii vatz u meeb'a'le', u chusb'ale', u b'anla tichajile' tuk' vixo'nib'al u qatine'.

¿ Kam tokeb'al
titz'ab'al itxa'k
u puaaje'?

- Unq'a txakosa'me' ve' at
viq'ab' u jejol qatine'
- Kamsti' tuk txakonoj'
ti' junun tokeb'al
- Unq'a txumb'al va' kam
apaat taq'omb'e'n unq'a
Nimla Jejleb'ale'
- Kamla ulb'el talax
Isuuchil vi' tenamne'

¿Ab'iste chit unq'a Tijtziiil itxakomsa'm u tokich puaaje'?

1

Eelachiil chit ijatxpikb'en vatz unq'a tename', xekel kuxh sti' va' jatchiil nitx'aakan ti' junun iloq'o'm vatzaj, as a'e' icha'xal ivatziiil unq'a puaaje' ve' nisosatib' ti' aj iloq'o'm.

2

La qoqsa qaama ti' ina'sal unq'a kupuaaje' aq'al uva' kam kuxh aq'on lacheoon sukuxo'la echkole' (u k'ayib'ale', nimla b'ey, jatxb'alib' vatz atz'am a') u qatine' ti' (chusb'alib', Jeyleb'al aach'o'm), tuk' ixeeep vicha'xal qatine'.

3

La cheesal joltu ak'la Jeyleb'al txumb'al va' kam uma'toj tx'ak la cheoon sti' echkole' uma'toj aq'on la lochon ich'iisal u tatin u qitz' b'al qatine'.

4

La ilpi suuchil ib'ek'b'al ixo'nil unq'a tename' va' la eq'on ivi' um'al u b'anla tichajil, ichusb'al, cha'xal qatine', tuk' txeechil aq'on.

Unq'a Nimla Jeyleb'al Taatz'ib'il Eq'on ivi' Tachul Puaaj, a' chaj aake' nijejon tokich unq'a puaaje', a b'eneel kat ta'ne' tan ataj chit tokeb'al joltu Jeyleb'al va' ni ilon isuuchil, va' kamsti' ni sosal kat ti' unq'a aq'one' ve' nimox ib'aJ sukuxo'la.

Echat u Nimla Jeyleb'ale' b'anol b'ek' a' chaj aake' ve' nixo'nsatib' ti' u jeb'al tokich puaaje' as echkole' va' jun yaab' nimox ik'ultib' iyol vatzaj ti' uva' jatva'l tachul u puaaje' tuk' isojsa u Ijlenaale tu junu yaab'.

¿Ab'iste ib'a'níl isuuchil tokeb'al jejb'
al tokich puaaje'?

Tokeb'alch'u'l vib'anb'ene'

Teleb'al vib'ab'e'n puaaje'

Vitx'oj u Jejb'al qatine'

Vijikleb'al Puaaje' Puaaje'

¿Teq'ol ivi' u tokich puaaje'
litx'ole' jjetzk'ul u meeb'ale'
tuk' jetx'b'al qatine'?

Asoj kajayil, ab'il unq'a uxchile' ve' lochel
vatz vib'anb'e'n u puaaje' tuk' ab'il uxchil
nichoon u tojtziil puaaje'.

Sta'nkoje' va'aal b'a'ne' at teq'ol ivi' unq'a
Jejleb'al qatine', as tuk' ichoop unq'a
tojtziil loq'ome', tzitzi eelachiil ivatz
junun unq'a uxhchile' ti' choo'm.

¿Kame' u tojtziil utokeb'al puaaje?

Ae' uma'l u Jejleb'al va' niyolpukat tokeb'al visojsa'm tuk' tokeb'alch'u'l puaaj sukuvatzaj va' la txakonsali.

U nimla b'ooq'ol Jejleb'al qatine' ae' la ilon isuuchil ich'ieeb'al tokeb'al unqa' puaaje' va' la xo'nin u b'a'nla tichajile' sukuvatzben.

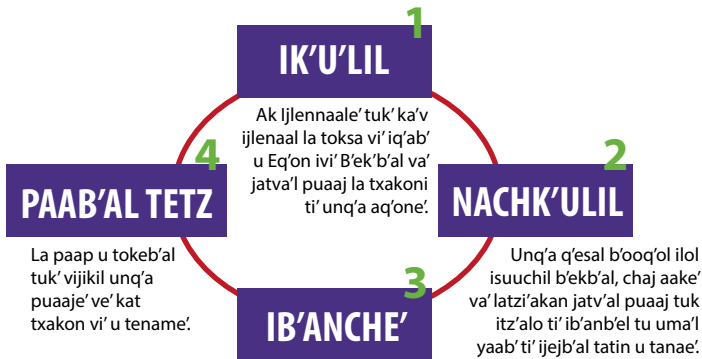
Vi tojtzil u puaaje' ae' la eq'on va' kam tuk ik'uula u
ljlenaale ti' u qatine'.

¿Kam uma'toj la uch qalat ti' tojtziil vitxakonsa'n u tename'?

1. Jatva'l tachul tojtziil u puaaje' va' latxakonsal ti' junun Jejleb'al.
2. Kam sti'tuk' txakonsalo, as kam tokeb'al junun tijle'n aq'on.
3. Tikat tuk tzaoo kat ichoob'al junun unq'a iq'ab' aq'one'.
4. Ab'iste vicha'xale' va' tuk qootzi ti' vib'انب'ne'.

¿Ab'iste unq'a tuuleb'al vitxakonsa'me'?

Ti' vib'a'nla k'ulavatz tokich unq'a tokeb'al puaaje', u Nimla Jejleb'al Taatz'ib'il eq'on ivi' Puaaje', a'e' nijatxon teleb'al tachul u puaaje' vji'junun viq'ab joltu unq'a Jejleb'ale' aq'al uvva' la mox ib'an unq'a aq'one' ve' kat isa'b'ela.

**JANK'AL TITZ'AB'AL U PUAaje' VE' K'AJEL VE'T TI' A'E'
LA LOCHON UNQ'A KUVATZIK'E' TI' U QATINE'**

¿Kam Ijatxat vib'amb'e' u tename'?

Jatvatzul kuxh txumb'al ati
ti' jatxpe', echkole' uvi'la:

Vipuaajil: nital isuuchil va'
jalva'l vib'amb'e'n u puaaje' la
txakon ti' tilpi suuchil u jeb'al
qatine'.

Junun ti'aj ib'amb'e'n: Nital
isuuchil va' kam tok itxa'k junun
unq'a choome, ti' qaa', txijub'al,
k'amich kab'al moj uma'toj
kam.

Vi'aj Vitzil Ninla Tenam:
Tzitzil' nitalkat va' kam nitulb'el
ijatxpikb'en unq'a b'amb'e'n
puaaje' ti' tok itxa'k tu junun
tenam, te unq'a kub'ooq'ole'
echkole' tulaj unq'a poob'ale'.

¿Jatva'l nisojsa ijejb'al u Ijlennaale'?

Xekel kuxhe' b'aj sti' va'jank'al
tuuleb'a chas tatine', ta'n yol va'
a'taq'one' va' la ilpu isuuchil
junun as eelachiil ivatz lib'ane' ti'
u ib'amb'e'n u puaaje'.

¿Kam
vib'amb'é'n u
puaaje' vatz u
qatine'?

U txakonsa'me' nitil isuuchil,
vijejleb'al u tenam, moj at tu
b'a'nla txeechil, olimal tatine',
vicheesa'me' tuk' vichikone'.

Ech tokeb'al vib'amb'en u puaaje'
titxa'k tu junun unq'a uvi'la':

Lakb'al kab'al tuk'
txakonsa'm tulaj tatine'

Tichajil kuchi'ol

Xaab'al, txumb'al tuk'
nachb'al tiixh

Chusb'al

B'a'nil qatine'

B'a'nil cha'xal qatine'

¿Kam itzaeeb'al u puaaje xo'l qatine'?

A'e' vitojtzil u b'anbé'ne' ve' chajpaj nitex uxhchil loq'on tu unq'a nimla k'a'ye', ti' ivatzil chajpaj k'ayi'm, echkole' ti' chajpaj tokeb'al ch'u'l puaaj ti' junun ijejleb'al, va' tuch kat choo'm ti' unq'a txakonsa'me'.

¿Kame' u choome' chajpaj loq'o'm?

A'e' vitx'ak unq'a uxhchile' tuk' unq'a nimla yakol k'a'ye, ti' uva' o' niman tetz vichoob'al ti' u b'a'nla txumb'ale', u tichajile' u b'ek'e' tuk' vixeeb'al qatine'. Ech tokeb'al isuuchil u choome' uvi'la:

IK'AJB'AL CHOO'M

A'e' uma'l u choo'm va' xekel kuxh sti' va' jatva'l natx'ake' ti' tijtziil vaatine'. Unq'a b'a'nla choob'al va' jatva'l natx'ake' tuk' uva' jatva'l unq'a eetze' va' jek'el tu vas aatine'.

CHOO'M VA' YE'L TIJIKIL

A'e' unq'a choob'ale' va' nikub'ane', va' chajpachit niqex loq'on ni telikan ti' vija'mile', ye' kuxh qoqob'al sti' jatva'l natx'ake' uma'l u choob'ale' va' (IVA) ch'o'sti', je'tx'el ve't kan chajpa loq'o'm (ISV).

**YE' KUXH TOKEB'AL STI' MOJ AT EETZ
MOJ YE'L EETZ, TA'N YOL NACHOONE' CHAJPAJ BALOQ'ONE'.**

¿Kam vib'enk'u'l u puaaje' chajpaj loq'o'me'?

U tijtzil chajpaj loq'o'm, a'
nitok-kat va' jank'al
kuchiko'me' va' nimox
kuchike', nichit kuchoo
tijtzil chajpaj loq'o'm.

Kat ilpi isuuuchil, b'a'xi
kat jatxpikb'en va' jatva'l
puaaj kat k'ulax tu uma'l
yaab'ti' unq'a tokeb'al
ch'u'l unq'a k'a'ye' ve'
tzaana jalit a', as kat okve't
ti txa'k ve'(PIB) ch'o'sti'.

¿Kam vichi'olab'al puaaj chajpaj loq'o'm?

A'e' va' jatva'l nitelikan chajpaj nikuloq'one'.

Asoj nimal **nachookan ti' chajpa loq'o'm** as
ch'iichil chite' nib'an chas tokich puaaje', asoj
uma'l uxhchil aa jatxol nimla k'a'y nimal
chite nitx'ake' as echat ichoone' ti' vichi'olab'al
u taq'one'.

Asoj b'il kuxh nichoo unq'a aa nimla chaj
yakole' as ye'l vitojtzil puaaje' nich'ie', a'
unq'a uxhchile' ni ch'i'i vipuaaje' ve' b'il kuxh
nichookan vatz vijejleb'al b'ooq'ilin ilol
vitojtzil puaaje'.

**TU O'VA'L UNQ'A NIMLA TENAME' TZITZI' NIKUXH ISOTZ IK'U'L
VITOJTZIL U PUAAJE'.**

¿Ab'il k'ujlukan
ti' tilpi suuchil
vitojtzil chi'olab'al
puaaj chajpaj
loq'óm?

Ataj uxhchil jejol tetz echkole'
uma'l (b'ooq'ol , aa Ootzin ilol
isuuchilpuaaj).

Ab'il ni aq'oneltzan vib'ek'b'al
(unq'a q'esal aa b'ooq'le').

Ataj uxhchil tik'ulpu choob'al
tetz , echkole' Jejleb'al Tojtzil
Tokich Puaaj.

Ab'il nichoon unq'a
uxhchile' ve' ataj tokeb'al taq'on.

**KAJAYIL O' LA MOX CHOON VITOJTZIL UNQ'A KULOQ'OME' AQ'AL
UVA' LA CH'II QATIN SUKUVATZAJ TI' UMA'L U B'A'N.**

¿At iya'teb'al i o'va'l u puaaje'?

Chajpuul u puaaje' ve'nik'ul u
ijlenaale' tu vitename' ye'
nitz'aje' ti' ichoop unq'a
titz'ab'ale' tuk' unq'a aq'omvil.

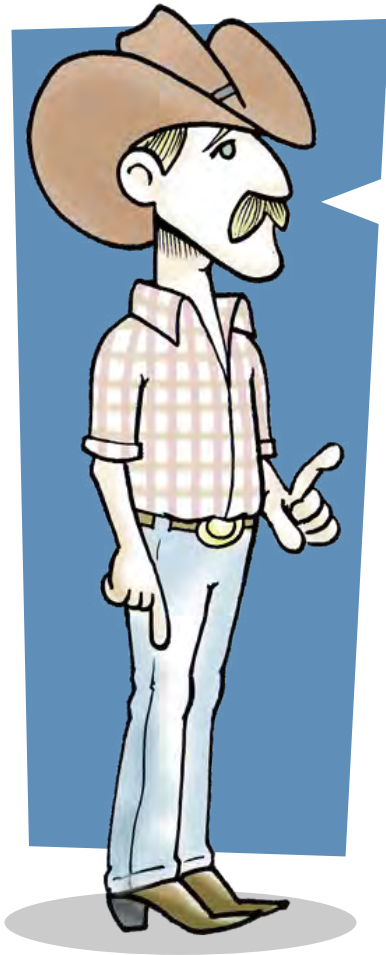
¿Kam nib'ane' asoj ye'l puaaj?

Asoj ye'l puaaj ati, nitex b'anbéloj
ve't u ya'l puaaje' ve' ma'x yaab'
ve' kolelkan, chajpuul
nik'amluve't tu uma't tenam.

¿Kame' q'ii vitx'oj u tename'?

A'e' u k'amich puaaje' ve' nib'an u ijlenaale' tu
uma't tenam. Nitex k'amlo ve't u puaaje' asoj ye'l
iyak'il unq'a itokeb'alch'u'l ipuaaj u ijlenaale', tan
ye' nitz'aj ti tokeb'al ve' nitxakonkat.

ikam nitulb'el
tab'ile' asoj at
itx'oj u tename'?

Tuul uva' at uma'l aq'on kat
uchij as atpal vija'mile' sti' as
kat kuxh sotz ik'u'l u puaaje'
tztzi'.

Tuul uva' kat ilax isuuchil,
as tuk' oko'j ti'txa'k aq'al la
ilpi ivatz u puaaje' va'
jatva'l la tx'akpu sti' as
ankuxhe' la txakon ti' u
tename' unpajte.

Asoj at iya'teb'al puaaj, kat ul
umaj iltza'l vatz u tx'ava'e'
umaj, tiila kajiq', tiila jab'al,
kat sa'b'elal ve't puaaj ti' tok
titxa'k.

**ASOJ B'A'N TILPI SUUCHIL TOK TITXA'K UNQ'A K'AMICH
PUAAJE' AS JE'CHILE' NIB'AN U TENAME' VI'PI'UN.**

¿Kam la ulb'el
inuk'pu isuuchil
vitx'oj u
tename'?

TI' ITX'EB'LE: ti' itx'eb'lu u
tx'oje' (tulen oxva'l yaab'), asoj
ch'oo (tulen oxva'l moj tu o'va'l
yaab') nimal (vi' o'va'l yaab').

TI' TACHUL TAL PUAAJ: Ijamal
kuxh tal puaaje' sta'n as ye'xhkam
nikoj iku'ch'u'l techanal kat choop
kajayil. Xekel kuxh sti', va' kam
b'nelta'n unq'a ijalb'al puaaje'
ta'n viq'esalin tetze'.

AB'ISTE VIXE'AL PUAAJE'
Q'II: A' tokeb'al isuuchile' asoj u
tx'o j intetz puaaje ankuhx **xe'alin
tetz** (at b'aalin tetz moj txiiola q'ii)
moj aa jalaa', ta'n yol va' k'ulel
tib' itzi' tuk' joltu tenam.

TIJLE'M U K'AMICH PUAAJE': A'
e' k'ulel tib' itzi', tuul uva' ab'iste u
nimla tename' k'ulel kat tib' itzii;
kakab' tzii; a'e' nik'ultib' itzii ti'aj
loq'o'm tuk' joltu tenam tuul uva'
nik'ultib' iyol tuk' joltu Jejleb'al
Kolb'al Puaaj, va' txa'le'l puaaj
va' nik'ayi'eltzan vatjaz.

¿Kam ib'a'nil vitojtzil u puaaje'?

A'e' vitokeb'al taq'on unq'a Nimla Jejleb'ale' ve' at tu visuuchil u ijlenaale', va' lab'en kat unq'a uxhchile' tootzit va' kam unq'a aq'one' nib'anche' moj tuk b'anaxoj, as jatva'l tachul ija'mil moj ye'l elaq'sti'.

U tokeb'ale', tzitzi' la talkat see moj b'a'n u aq'one' kat uchij, moj ech vija'mile' uvee', b'a'n tuchine', tz'ajel, la ok aama sti' aq'al uva' tzitzi' la aal kat va' b'a'n u aq'one' nib'an unq'a kub'ooq'ole'.

¿Kamsti' va' b'a'n kat ib'a'nil tojtzil u puaaje'?

La ootzili, va' chajpaj naloq'one'' as tuk' unq'a puaaje' nimox isotze' sqi, qetzat kuxhe'.

Asoj b'a'n ik'ulat tib' iyol ti' umaj b'a'nla aq'on, as b'a'n iyolon unq'a uxhchile' ti' u b'ooq'ole', tan b'a'n unq'a aq'one' nib'anche' as b'a'n iyolb'el u b'ooq'ole' ti' u eela chil vatze'.

Asoj a' u b'a'nla txeechile' nib'anax ti' isotz unq'a puaaje' tisuuchil ta'n unq'a b'ooq'ol tename', as tzitzi' jank'al unq'a aq'omvile' tuk' unq'a tename' la chi'ax qaama ti' chaj aak, tan nitab'tib' yol sukuva-taj, as uma'tile' b'iichaj nitalax vi' u tename' va' aya'l puaaj ile' kat sotzi as aya't puaaj ile', kat ya'linkan, tzitzi' nich'ax taama unq'a tename' ti' vib'ooq'ole' tan jik vitxumb'ale'.

¿Ab'iste taq'omb'al vi b'a'nil u tojtzil tokeb'al puaaje'?

B'EK'B'AL: A' unq'a nimla chaj t ename' jalit a', chaj aake' la oksan uma'l vib'ekb'al va' vitachul unq'a puaaje' ve' nimox ijatxeltzan ti' umaj aq'on, techanal la sojsal ti suuchil as ye'l elaq'sti, tan la b'en ichoo i paav.

MA'L KUXH ETZIN TETZ: La K'ujeb' uma'l b'ooq'ol tu Jejleb'al va' aya'l chit ik'u'l, la til isuchil tokeb'al tojtzil u puaaje', islo chit ti' u taq'one' tu chit ijikil lisojsa umaj puaaj va' la txakon sti', echkole' va' nitiltzan unq'a b'ek'ole' ti' unq'a b'anol elaq'e'.

LA UCH A PICH'UT UNQ'A TAQ'ONE': Tz'imamalkan tu b'ekb'ale' va' techanal la xeep vicha'xal u qatine' echkole' la uch axh stuk' va' lab'en ach'oti itzi' u b'ooq'ole' va' kam sti' nisojsal kat unq'a puaaje'.

VILOCHO'M UXHCHIL: La uchi va' la sajlilb'en kam umaj txumb'al la uch talat unq'a uxhchile', ve' kat ib'anlukan moj xamtel, as tal umaj iyol ti' vib'a'nla tokeb'al isuuchil umaj puaaj. As tzitzi' la uch tab'il kat umaj a yol ti' u b'a'nla txumb'ale'.

¿Kamla ulb'el tootzile' asoj u ijlenaale' ni taq'om ti' eela chiil ivatz?

Jat vatzul kuxh txumb'ale' ati, tuul la paap vijikil tokeb'al vitojtzil u puaaje', echkole' iyol unq'a ilol isuuchil Jeyb'al puaaje' va' vatzuloj kuxh kuyolon ti' umaj b'a'nla txumb' al tu kajayil tuuleb'al u qatine'.

Echkole' yolel vatzaj unjoltu uhchil va' b'ooq'olin tetz, as ye' nisa' uxchil unq'a elaq' puaaje', Tan tzi'amalkan tu nimla B'ekb'ale' va' niyolon tu kajayil unq'a tename' vatza u tx'ava.

Echkole' vib'ekb'al unq'a b'ooq'ole' kajayil u vatz tx'ava'e' va' nitzi'akan u b'a'nla Jikile' ti Tilax isuuchil va' Jatva'l chit puaaj la uch isotz tu jun yaab': ak pap Budget Partnership alonkan.

La uch a ch'otit unq'a web uvi'la':

<http://www.fiscaltransparency.net/es/>
<http://www.oas.org>
<https://www.un.org/>
<https://www.transparency.org/>
<https://www.internationalbudget.org/>

¿Kamla unb'ane', ve' jeje'l kat in moj uma't nuk'b'alib' va' ato'k in xo'l nunsá u eela chiil vatz sukuxo'laj?

Aya'l chit kuk'u'l la qoqsa qib', ti qootzit u titz'leb'al va' kam
chit unq'a aq'one' nituch sukuxo'la

At tavi' va' la
ootzi abi'ste
u b'ekb'ale'
nitzt'an va'
kamsti'
nisotz kat
unq'a tachul
puaaje'.

La qa' qib'
yolb'elo aq'al
uva' la uch o' ti'
qalat umaj
kuyol ti teq'ol
ivi' tojtzil
vib'anb'e'm u
puaaje'.

La uch ootzit tu
Internet tan tztizi' ni
talkat see va' kamsti'
nisosal kat unq'a
puaaje' ta'n
kub'ooq'ole' ti umaj
aq'o'm, va' nichookan
chajpaj
ma't o' loq'on .

Kosta Rika

www.hacienda.go.cr/

Salvador

www.transparenciafiscal.gob.sv

Ixi'm Tx'ava'

<http://transparencia.minfin.gob.gt>

Honduras

www.sefin.gob.hn/

Nicaragua

www.hacienda.gob.ni/

Panamá

www.mef.gob.pa

TU CHIT IJIKILE' LA UCH ALAT UMAJ AYOL.

¿Ab'il nitok ilil ti' tilax vib'ab'e'n tijtzil u puaaje'?

U IJLENAALE': Ve' k'ujle'l ti' tilax isuuchil va' kamsti' nisotzkat u puaaje' ve' nib'ab'el tulaj unq'a tename' echkole' va' jatva'l puaaj tzi'amalkan ti' unq'a aq'one' ve' nimox tuche'. Uma'tile' va' eela chiil ivatz lib'ane' ti' umaj aq'on as tuk' chit txeechil la el vitoj. Unq'a b'anol isuuchil b'ek'e' a' chaj aake' la ilon isuuchil moj ye'l umaj elaq'ati, as tetchanal la ichoo ipaav ab'il u elq'ome'. Unq'a ilol isuuchil B'ek'b'al chaj aake' tz'ib'an tetz va' kajayil u tename' la ootzin tokeb'al va' jatva'l puaaj nisotze'ta'n unq'a b'ooq'ol tename'.

ITZ'EB'NAL KAT AXH: La ootzi tuk' jikla yol asoj tikat uva' itz'eb' kat axh, la uch axh stuk' va' la aal umaj ayol va' kamsti' nisotz kat vitojtzil vib'ab'e'n unq'a puaaje', echkole' moj ti suuchil nitok unq'a puaaje' titxa'k, aalb'en axh te unq'a b'ooq'ol tename' moj nib'ian unq'a aq'one' moj ye'le, tzitzi' la ootzil kat vitxumb'al chaj aak.

JEJLEB'AL VA' AT IB'AAL: Tzitzi' lak'ulpu kat axh tuk' chi'la b'a'nla yol, as ye' la uchi va' la b'en ivi' u b'ooq'le' ti' umaj va'lexh nita'n ti' u elaq'e'.

¿Vib'anb'e'n tojtzil u puaaje' la uch itxakon ti' ixo'nil vicha'xal tx'ava'e'?

Asoj niku pasa tzii as ye' nixo'nil vicha'xal u vatz tx'ava'e', la teq'otzan uma'l iltza'l ti' vas qatine'. U tojtzil ib'anb'e'n unq'a puaaje' la uch itxakone' ti' tilax isuuchil va' kam umaj iltza'l moj la b'anax tuch u atimb'ale' ve' tza'l tatine' tan ankuxh kupuaaje', ve' tex qa'kan chajpa ma't o' loq'on. Sti'e' va' icha'xal tojtzil b'anb'e'n puaaj ch'o' sti'.

¿Ab'iste u taq'omb'al vicha'xal tojtzil b'amb'e'n puaaje'?

Uma'l u taq'omb'al vicha'xal tojtzil ib'amb'e'n u puaaje', la uch ab'amb'et u puaaje' ve' nikaa xe' vija'mil, chajpaj va' ma't axh loq'on, tulaj k'a'y; as a'e' la chukpu txumb'al ti' tilax isuuchil vicha'xal u tx'ava'e', echkole' la ilpi suuchil unq'a txa'kin ch'ise' ve' niyansan u qatine' ve'ch'isimal kuxh qatine' cheel, tan ye'xhib'il niteq'o taama sti'.

Pet vicha'xal vitojtzil ib'amb'e'n u puaaje' jit kuxh ta'ne' nitelik-kan tu chajpa loq'o'm, la uch tok titxa'k, va' la chukpu uxchil va' la aq'om ti' tilax ijosq'il unq'a atimb'ale' va' ch'isimal kuxh ve't tatine', tzitzi' la ilpukat va' niteq'otaama u kub'ooq'ole' as nichuk txumb'al va' kam la ulb'el tok titxa'k unq'a ch'ise' va' niyansan u vatz tx'ava'e'.

¿Ab'iste vib'a'níl cha'xal itojtzil ib'anb'e'n unq'a puaaje'?

Nital isuuchil va' unq'a tx'iolaq'íee' ve' aak'a'y, la ich'expu itxumb'al ti' uva' la toksa taama ti' tilax isuuchil vicha'xal u vatz tx'ava'e'.

Ve' nitz'a'b'ísan ivatz u tx'ava'e' a'tuk'a' unq'a ch'íche' ve' ijan xaool, kasoliin ve' nitukikan tulaj b'ey tiila sib'. As a'koj ib'anb'e'n u puaaje ve' nitelikan chajpa va' nitex ku'oj tuk'a' ch'íche' latxakonsal ti' tilax isuuchil u vatz tx'ava'e', la uche' lacheesal ve't ch'íche' ijan xaool va' jitkoj ve't u kasoliine' la b'amb'eli, a'koj ve't uma't tuk'a' la cheesali va' ye' la yansan u vatz tx'ava'e'.

Echkole' va' jank'al unq'a b'anb'e'n puaaje' ve' nimolpe' lakoj chukpo tok isuuchil ti' tilax vicha'xal u qatine': avaloj tze', xo'níloj unq'a nimla a'e', chukpoj txumb'al ti' tilax isuuchil unq'a ch'íche' ijan xaool, aq'al uva' jank'al unq'a tuk'a' ch'íche' va la cheesali ye' liyansakan ivatz vicha'xal u qatine'.

¿Ab'il nitzi'an Tojtzil Ib'amb'e'n u Puaaje'?

Kamal niqale' va' u tokeb'al vitojtzil ib'amb'e'n u puaaje' a'kuxh u ijlenaale' la uch iq'iilal sti', jit'ech txumb'ale' uve' nivale', tan kajayil o' la ul ichisq'ab'il sqi asoj ye' laqil isuuchil.

¿Kam nital unq'a B'ekb'ale' q'ii tu vib'ek'b'al u'uj unq'a Tename'?

U B'ek'e' tuk' unq'a b'ekb'ale' nital tzi'tzi' va' unq'a q'esalin B'ek'e', chaj aake' la tzi'an kan va' jatva'l puaaj la txakonsal ti' uma'l yaab' va' eq'ontib' tuk' vitojtzil b'anb'e'n puaaje, k'amich puaaj va' la txakon ti' unq'a aq'one'.

U Jejleb'al va' echen kat u (Ijlanaale', B'ooq'ol junun Tanul aq'on tuk' aatz'ib') a' chaj aake' nitz'i'anb'en te unq'a q'esal b'anol b'ek' va' aya'l puaajile' la txakonsali as b'a'xi kat yolpu ve'te'.

U Jejleb'ale' va' ni oksan ve't unq'a b'e'k'e' titxa'k, a' chaj aake', kat alon va' techanal unq'a aa paave' tuk' unq'a elq'an puaaje' la ichoo ipaave' xe'tze' tan tzi'amalkan tu B'ekb'al.

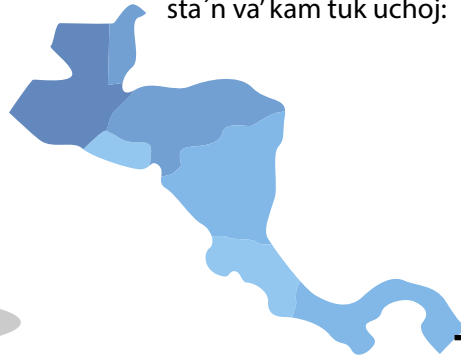
Unq'a moxtel q'esale' kat q'iiall ve'te' asoj umaj b'ek' ti' vib'anb'e'n u puaaje' moj tuk' k'amlo joltu puaaj, chaj aak la alon asoj jik tatin unq'a txumb'ale' uve' kat b'anchi. A' chaj aake' moxtel yol.

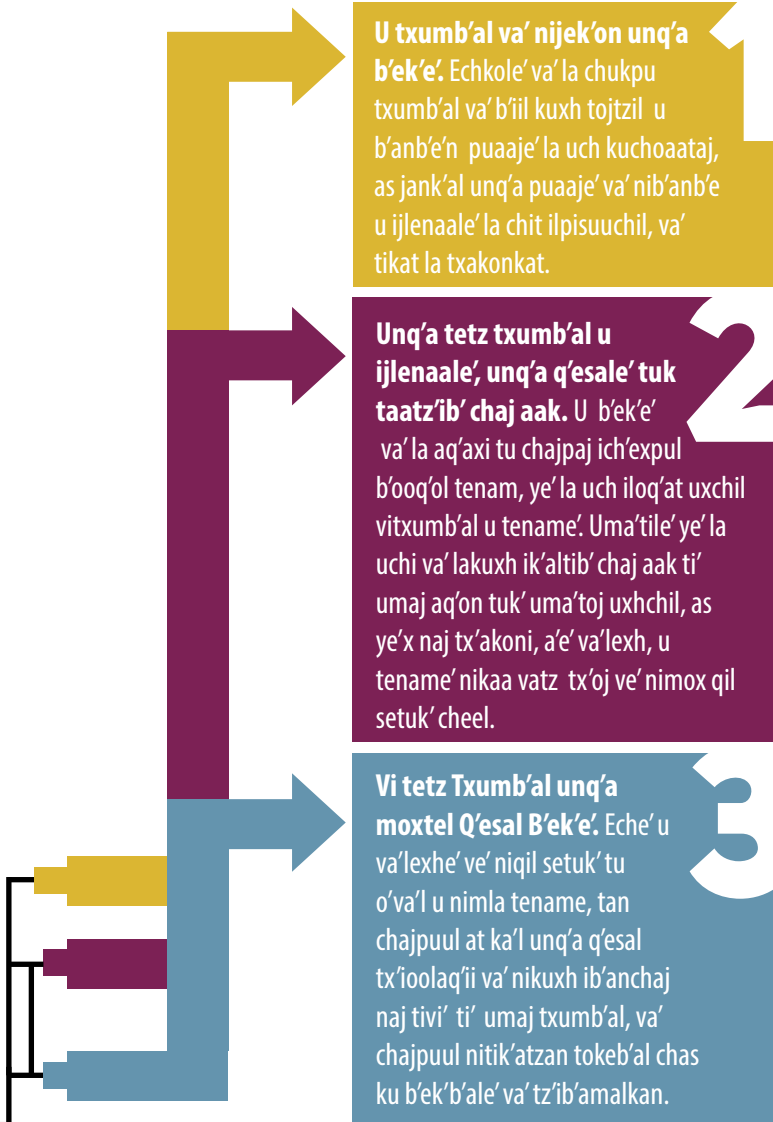
¿Ab'il sek'u'l va' at itxumb'al la
q'alavatzin unq'a tojtzil puaaje' tu
ov'al unq'a nimla Tename'?

Tz'ib'amal tu unq'a b'ek'b'ale' va'
unq'a q'esal b'ooq'ole' tu
Jejleb'al xeool qetz tuk' b'anol
isuuch b'e'k'. Tzitz'i' nitalkat, va'
chaj aake' la ok ilil ti' b'anchi
suuchi va' jank'al tojtziil
vib'anb'e'n unq'a puaaje' la
txakoni xo'l ijejleb'al u tename'.

U xe'al yole' tu o'va'l u nimla
tename' nital sqej, va ataj
uxhchil, va' a'kuxh vitx'iib'al
viq'iee' nitz'aj,
as chajpuul xeemal kuxh
sta'n va' kam tuk uchoj:

U txumb'al va' nijek'on unq'a b'ek'e'. Ech kole' va' la chukpu txumb'al va' b'iil kuxh tojtzil u b'anb'é'n puaaje' la uch kuchoaataj, as jank'al unq'a puaaje' va' nib'anb'e u ijlenaale' la chit ilpisuuchil, va' tikat la txakonkat.

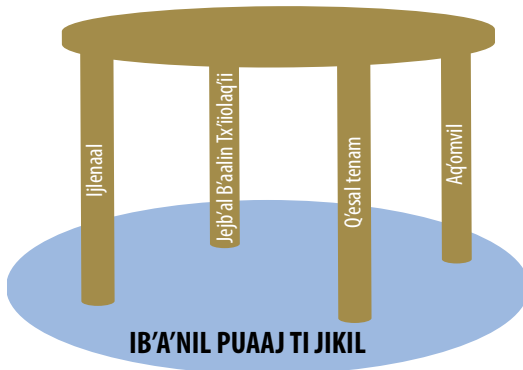
Unq'a tetz txumb'al u ijlenaale', unq'a q'esale' tuk taatz'ib' chaj aak. U b'ek'e' va' la aq'axi tu chajpaj ich'expul b'ooq'ol tenam, ye' la uch iloq'at uxchil vitxumb'al u tename'. Uma'tile' ye' la uchi va' lakuxh ik'altib' chaj aak ti' umaj aq'on tuk' uma'toj uxhchil, as ye'x naj tx'akoni, a'e' va'lexh, u tename' nika a vatz tx'oj ve' nimox qil setuk' cheel.

Vi tetz Txumb'al unq'a moxtel Q'esal B'ek'e'. Eche' u va'lexhe' ve' niqil setuk'tu o'va'l u nimla tename, tan chajpuul at ka'l unq'a q'esal tx'ioolaq'ii va' nikuxh ib'anchaj naj tivi' ti' umaj txumb'al, va' chajpuul nitik'atzan tokeb'al chas ku b'ek'b'ale' va' tz'ib'amalkan.

¿Kamla ulb'el ib'anat b'a'n ti vitojtzil ib'anb'e'n u puaaje'?

Ti' ib'anax b'a'n ti' vib'anb'en unq'a puaaje aalchit b'a'ne' va' eela kuvatz lib'ane', ye' la uchi va' at jolol tenam nimal tel vitx'aja'm b'anb'e'n puaaje' lik'ule', tan niyansab'en unjolte.

Aalchit b'a'ne' unq'a txumb'ale' va' nitoksa unq'a b'ooq'lin tetze', eela ivatz la b'anaxi eche' kajva'l toj u meexha va' ye' jalel tib': Ijlenaal, unq'a nimla chaj tx'ioolaq'ie, aq'omvil, tuk b'anol ivatz u tename'. Kajayil lako'j chit ipaa chaj aak sukuvatzaj vitojtzil vib'anb'e'n unq'a puaaje' sukuxo'la.

¿Kam u komon tojtzil b'anb'e'n puaaje'?

A'e' uma'l u k'ulb'alib' txumb'al va' nitaq' texhlal, tzi'amalkan sqi' tuk' u tename'. Vi tokeb'ale' nital sqej va' vatzuloj kuxh o' ti' kuyolat sukuvatvaj tuk' unq'a uxhchile' ve' ni ilon isuuchil unq'a txumb'ale' aq'al uva' txeechil la el vi'toj.

U komon txumb'al, ma'l kuxh la yolonkat b'en echkole' (tokeb'al ch'u'l puaaj, ve' nisotze', ve' kat ok titxa'k, tx'oj, ti' eelachiil vatz, b'ek'), ti' uma'l u txumb'al va' kajayil unq'a b'ooq'ole' tuk'a q'esale' la taq'iyol ti' tilpi suuchil unq'a b'anb'e'n puaaje' tetz tenam.

¿Kam itxa'k u komon tojtzil b'anb'e'n puaaje'?

Ti' iyolb'ele' va' jatva'l puaaj
lisojsaj u ijlenaale' tu vijeb'al u
qatine'; echkole' va' kam la
ulbel tilax isuuchil u puaaje',
moj nisojsal tisuuchil, ti' unq'a
aq'one' ve' kat mox yolb'eli.
Tan asoj ti' unq'a txakonsa'me'
nisotz kat u puaaje' as
ch'iichile' nib'an vas qatine', a'
u puuaje' nich'iee', u aq'one'
unpajte as tzitzi' nik'ulkatib' u
txumb'ale' va' vatzuloj kuxh o'
(ti' chusb'al, tichajil xeeb'al
qetz, b'a'nil bek'tuk' uva' ilel
vicha'xal u qatine').

Tzitzi' nik'uchkat va' u
tijle'm unq'a
Kub'ooq'ole' nijalpe' (tan
vitojtzil ib'anb'e'n kupuaaje'
nitok titxa'k) as niqile' va'
kam u vee' kat kuyolaj va'
nib'anche'.

¿Ab'iste iyol u tename' ti'tokeb'al ib'anb'e'n u puaja'e'?

At kan tu komon yol ti' vib'a'b'en u puaja'e' va' nital tzitzi', techanal chite' la taq'unq'a tename' iyol sti'. Uma'tile' la sa'b'elal va' litxakb'a' tib' u ljlenaale' tuk'unq'a q'esale' ilon isuuchil b'ek'ba'l. Tzitzi' la yolbel kat (unq'a txumb'ale' va' jikla el vitoj) as lataq' b'a'nla k'uchuvatz sukuxo'la.

Aya'l unq'a uxchile' va' nitxakb'atib' ti' tilax isuuchil, a' chaj aake' uvi'la:

- Unq'a b'anol ivatz unq'a politikoe'e'
- Q'esal tetz unq'a Jejleb'al Tx'iolaq'ii'e'
- Komon jejleb'al
- B'anol ivatz unq'a ch'oola Jejleb'ale' aak'a'ye'
- Unq'a q'axsan yole' vi'tenam
- B'anol ivatz tenam va' meeb'a' tatine'
- B'anol ivatz aq'omvil
- Jejleb'al ch'otin ix'e'al yol
- Nimla chaj imoxtel Chusb'alib'
- Ib'ooq'ol nachol tiixh

Lochol tetz aq'on:

Suecia
Sverige

Save the Children

ISBN: 978-9929-674-55-4

9 789929 674554